

Пише: Момчило Зечевић
уторак, 15 јануар 2008 21:25

Прво бих желео да поздравим идеју редакције часописа »Нова српска политичка мисао« да организује расправу о овој књизи др Предрага Илића, око које је у јавности било много супротстављених оцена и необично много ружних и за научни дијалог непримерених речи и квалификација. Сведоци смо једне готово оркестриране кампање, пре свега из кругова Српске православне цркве и то не толико о самој књизи, њеном садржају и истраживачким резултатима, колико о стручним, моралним, политичким и другим особинама и вредностима, тачније манама и слабостима аутора. У нападу на њега нису се употребљавале речи из уобичајеног стручног и научног дијалога, већ претежно острашћене дисквалификације, које су занемаривале стварне садржаје написане књиге, имајући за главни циљ омаловажавање и компромитовање њеног аутора. Уз то му је онемогућено да пружи одговоре на критику у листовима где је она објављивана, што је била и остала елементарна претпоставка за вођење равноправног и објективног дијалога.

Врхунац беспримерне кампање против писца ове књиге било је уплитање бившег главног инспектора полиције, који се, уместо да заштити свог угледног наставника на Полицијској академији од неаргументованих напада у јавности, брутално обрушио на његову личност, па чак и на егзистенцију његове породице. У свом приватном писму Патријарху СПЦ, које се одмах нашло на страницама листа »Православље«, инспектор обећава да ће захтевати »да се под хитно преиспита Илићев статус на Полицијској академији! Јер, шта могу нове генерације наших полицајаца да науче од једног оваквог професора и човека?« То је и била некаква поента »критичке мисли« већине Илићевих опонената и права је штета што их данас нема на овој расправи, да сучеле своје критичке »аргументе« са присутним аутором, али и са онима који су озбиљно и аргументовано писали о дометима истраживачких резултата у овој књизи.

У читавој досадашњој јавној полемици пада у очи чињеница да нико није помињао рецензенте који су оценили вредност овог Илићевог рада и препоручили га за објављивање. И то очигледно није било случајно, јер су и рецензенти одговорни ако су стали иза неког рукописа који не садржи научне и стручне квалитете или има било какве ваннаучне побуде и циљеве. А оцењивачи су тројица професионалних историчара, редовни професори универзитета, специјалисти за период и тематику о којој се у књизи говори. Ако изузмем своју маленкост, друга двојица рецензената су међу водећим историчарима савремене историје на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду.

Пише: Момчило Зечевић
уторак, 15 јануар 2008 21:25

За моју одлуку да се прихватим оцене овог рукописа били су значајни следећи разлози: др Предраг Илић је доктор наука са угледног Правног факултета у Београду, својом претходном књигом и другим радовима доказан и уважен научни посленик у својој области; рукопис који сам добио на рецензију садржао је све одлике солидног научно-истраживачког рада, коректног у организационом смислу, у примени критичког историографског методолошког поступка и у истражености архивске грађе, периодике, домаће и стране литературе; поред објективне околности да историјску науку спутавају слабости њене релативности и персоналности, прегледајући Илићев рукопис добио сам утисак да је у питању озбиљна и чињенички фундирана истраживачка радња коју, уз мање корекције и допуне треба штампати, јер дефинитивно из наше савремене историографије брише једну нејасну и из разних околности мистификовану страницу о боравку Патријарха Дожића и владике Велимировића у концентрационом логору Дахау; за разлику од поменутих Илићевих критичара, ја сам у рукопису видео и чињеницу да су оба великодостојника СПЦ били затвореници и сужњи немачког окупатора, који је из својих интереса и циљева према њима блаже поступао, али и поред свих настојања није успео да их приволи на непосредну сарадњу, што је, свакако, била и остала значајна чињеница у њиховим биографијама. И то је био један од важних разлога да препоручим овај рукопис за објављивање, како би и шира јавност могла да сазна праву истину, као и разлоге зашто се до ње није раније дошло.

Уосталом, да не бих понављао неке чињенице и оцене о овој књизи и насталој полемици око ње, предлажем да се, како смо се већ договорили, уместо мог даљег излагања, саопште а затим и објаве у часопису интегрални садржаји рецензија. Тиме ће и наша данашња расправа добити на озбиљности, а шира јавност целовиту слику о њој.

У заједничкој рецензији коју смо сачинили и потписали проф. др Љубодраг Димић и ја речено је следеће:

»Колега др Предраг Илић добар је познавалац историје верских заједница на простору југословенске државе, посебно социолошко-религијских и правно-политичких аспеката њиховог деловања у 20. веку. Дугогодишње истраживачко бављење тим широким тематским кругом питања показало је да постојећа историографска литература често не пружа одговарајуће стручне одговоре. Полузнање, стереотипне представе прошлости, недовољна истраженост бројних питања везаних за историју и делатност цркве и њених прелата, изрицање резолутних »истина« у које се не сме сумњати и »твдњи« толико различитих од знања које никад није коначно, доприносили су настајању митова. Део њих је затим, како то обично бива, некритички прихватан од дела историчара и без провере »уграђиван« у њихове научне радове.

Пише: Момчило Зечевић
уторак, 15 јануар 2008 21:25

»Сумња без краја« предуслов је научних истраживања. Она подстиче историчара да се изнова враћа постојећој литератури и историјским изворима. Радозналост увек тражи нова обавештења – нове историјске изворе, нове чињенице, нова тумачења. Тако се, уз остало, и излази из оквира већ освојеног знања о прошлости и креће у истраживачку авантуру. Рукопис о коме пишемо резултат је једне такве »авантуре«, проистекле из чињенице да ни шест деценија после завршетка Другог светског рата српска историографија није понудила поуздане одговоре на бројна важна питања везана за заточеништво патријарха Гаврила Дожића и епископа Николаја Велимировића у концентрационом логору Дахау. Податак да су два највиша представника Српске православне цркве током ратне 1944. године боравила у концентрационом логору Дахау у постојећој литератури представља »опште место«. Шта је био разлог депортовања патријарха Гаврила и епископа Николаја у логор Дахау, ко је донео такву одлуку, колико дуго је трајало њихово заточеништво, у каквим условима су великодостојници СПЦ проживели логорске дане, да ли су били изложени тортури, била су само нека од питања која историчари нису »отварали«. Утисак да су прелати Српске цркве поделили судбину осталих логораша злогласног логора сам се наметнуо. Чињенице и тумачења које презентује рукопис колеге Предрага Илића умногоме мењају постојећу историографску слику тог »исечка« историје Другог светског рата.

О интересовањима аутора речито сведочи композициони рељеф рукописа »Српска православна црква и тајна Дахау«. У њему уз веома инструктивни предговор и концизни закључак доминира пет поглавља посвећених општим приликама под којим се свештенство нашло у концентрационом логору Дахау, кратким биографијама свештеника СПЦ који су ратне године провели у том злогласном логору, »ратним годинама« патријарха Гаврила и епископа Николаја, утврђивању дужине боравка та два великоодостојника у логору, третману који су имали у данима логоровања.

У првом поглављу, насловљеном »Свештеници у концентрационом логору Дахау« (1-13 стр.), аутор је уопштено проговорио о феномену концентрационих логора у Другом светском рату и понудио основне податке о логору Дахау. Користећи доступне бројке веома убедљиво је приказао присутност свештеника међу логорашима (било је заточено 2.771 свештеника из 20 земаља од којих око 100 са највишим рангом у црквеној хијерархији). Дужну пажњу посветио је разлозима хапшења и интернисања свештеника у Трећем Рајху. Посебно се осврнуо на свештенство са простора југословенске државе презентујући њихов број, национални идентитет (30 Словенаца, 5 Хрвата, 13 Срба), утврђујући припадност цркви (33 римокатолика, 13 православца, 1 евангелист и 1 старокатолик), дужину боравка и услове у којима су проживели логорске дане.

Друго поглавље (»Свештеници Српске православне цркве у логору Дахау« , 13-30 стр.) реконструише биографије свештеника СПЦ који су у годинама 1941-1945 били

заточеници логора Дахау. Биографије 12 свештеника сведоче да су у питању били људи различитог доба (две генерације свештеника), животног искуства, судбине, политичког опредељења. Покушај да се реконструисане биографије свештеника СПЦ нађу на једном месту свакако треба похвалити. Штета је што аутор није учинио додатни напор и компаративним повезивањем презентованих биографија досегао до »групног портрета« заточених свештеника. Мишљења смо да делови овог поглавља у којима аутор констатује »ћутање« свештеника о данима које су провели у логору, изриче своје претпоставке о разлозима због којих је то чињено, расправља о »Мемоарима« патријарха Гаврила, анализира постојећу литературу и друго по своме карактеру више припада предговору који би на тај начин прерастао у озбиљну расправу о наведеном питању.

У трећем поглављу (»Судбина патријарха Гаврила и епископа Николаја у Другом светском рату до довођења у Дахау«, 30-42 стр.) аутор реконструира биографије патријарха Гаврила и епископа Николаја до довођења у манастир Војловица. Посебан простор у тим деловима текста дат је ратним догађајима (1941. и 1942. година). Целину за себе представља време конфинације (од 21. маја 1943. до 14. септембра 1944.) које су патријарх Гаврило и епископ Николај провели у манастиру Војловица код Панчева.

Четврто поглавље рада (»Колико је трајало заточеништво патријарха Гаврила и епископа Николаја у концентрационом логору Дахау«, 42-98 стр.) има карактер расправе у којој аутор, користећи све доступне податке, попут медијавелисте утврђује дужину боравка два великодостојника СПЦ у логору Дахау. Оно до чега колега Илић долази као закључак је да се о том питању недозвољено »лицитирало«. Његове анализе показују да утврђивање датума одласка патријарха Гаврила и епископа Николаја у Дахау не прати само збрка у датумима (аутор идентификује три групе и више подгрупа аутора који лицитирају са датумима боравка великодостојника у логору) већ и терминолошка непрецизност која доприноси »замагљивању« посматране појаве. Посебну пажњу колега Илић је посветио прецизном дефинисању датума »поласка«, »уласка« и »изласка« из логора. Описане су етапе транспортовања до Дахауа, разлози задржавања у Будимпешти и Бечу као и све оно што је, као историографска контроверза, пратило напуштање логора. И у тим деловима текста колега Илић је доследно настојао да понуди бројна постојећа објашњења које нуди литература и образложи аргументацију која је њега опредељивала у закључивању. Аутор је подробно анализирао околности и мотиве који су немачку окупациону власт и њене поједине службе (Гестапо) нагнали да патријарха Гаврила и епископа Николаја депортују у Дахау као и оне који су одредили дужину њиховог боравка у логору (октобар 1944). Веома ефектним сматрамо начин на који је аутор извршио хронолошку реконструкцију времена омеђеног септембром 1944 и октобром 1944. Део анализа аутор је поткрепио изворима (најчешће их преузима из литературе и објављених зборника грађе) који својим садржајима убедљиво демантују поједине

писце са којима полемисе.

Рукопис колеге Илића засвођује поглавље »Третман патријарха Гаврила и епископа Николаја у Дахауу « (98-135). Аутор је темељно реконструисао све »речи« које су о боравку у Дахауу изrekli или написали патријарх Гаврило и Николај. Посебну пажњу посветио је анализи литературе црквене провенијенције, готово сасвим унисаној (изузимајући радове Ђ. Слијепчевића). Са подједнаком систематичношћу анализирана је и историографска литература. У потребној мери аутор је користио изабране цитате који осликавају палету погледа са којима се читалац до сада могао срести у литератури. Закључке попут оних о смештају великодостојника у тзв. »Бункеру«, привилегијама које су у логору уживали и статуса који је говорио да они нису били »логораши у првом смислу те речи«, аутор је настојао да што убедљивије образложи и документује.

- Уз све наведено, треба нагласити и следећу чињеницу. Иако се рукопис др Илића бави пре свега једном темом везаном за историју Српске цркве и нашу националну историју, у њој је обрађено и неколико важних тема међународнополитичког и међународноправног карактера. То је било неопходно већ због чињенице да су главна тема овог рада догађаји из времена Другог светског рата, који је, сам по себи, међународнополитички и међународноправни феномен пар екселанс. У том контексту др Илић пише и о Шестоаприлском рату и о окупацији и ослобођењу Југославије, као и о политици немачког окупатора према Српској цркви, српским квислиншким и колаборационистичким структурама и покретима, о интернирању цивилног становништва итд. Све су то значајне теме југословенско-немачких и српско-немачких односа за време Другог светског рата, али и теме међународног ратног и међународног хуманитарног права. Будући да му је то ужа стручна област, др Илић је ове теме обрадио на сажет, али јасан и убедљив начин.

Сматрамо потребним да аутору скренемо пажњу на следеће:

- Намеће се потреба да се истраживање овог типа, које на моменте има облик расправе, презентује као јасно одређен теоријски оквир за који се аутор залаже и који следи;
- добро је што је аутор променио ранији наслов књиге (»Нацисти и Српска црква – тајна Дахауа«) у далеко адекватнији и прецизнији и што је заменио реч »лицитирање« из неких подналова из IV поглавља;

- потребно је поради на структури рукописа који у оваквом облику исказује извесну неуравнотеженост и неравномерност. У рукопису има на више места понављања већ саопштених података и оцена, као нпр. на страницама 105 (цитирање Василија Костића и др.), стр. 100-101, 106-107 (Р. Биговић и др). Потребно је поново размотрити целисходност оваквих понављања, оставити само она која су у функцији нових доказивања. Исто тако треба уједначити и напомене испод текста као нпр. бр. 219 др М Стефановић или М Стефановић уместо Стефановић др М. Слично и нпр. бр. 114, 202 и др. Кроз читав рукопис потребно је решити и питање титулисања појединих аутора, нпр: др Р. Радић, докторка Радић (стр. 70), и др. Све ове и сличне недоследности и несагласности око напомена и титулисања треба усагласити према познатим стручним нормама;
- потребно је избацити разврставање на групе и подгрупе бројевима (А, А1, Б и сл.) и оставити само описе исказане речима. Сматрамо, такође, да је рукопис пре објављивања потребно лекторисати;
- потребно је учинити додатни напор да поједини делови (I, II и III поглавље) буду урађени са више амбиције како би била прекорачена компилативна раван истраживања која опстаје на нивоу већ доступне и штуре информације;
- потребно је унети више компаративности у приступу и не само узгредно сагледати судбине других највиших великодостојника на простору Југославије и Европе;
- потребно је направити јасну разлику између онога што је историографија и оног њеног дела који можемо сматрати научном историографијом («историчари» и/или историчари – у којој мери се нешто хтело сакрити а у којој мери, бавећи се знатно ширим темама, аутори преузимају већ постојеће ставове; постоји и могућност утврђивања ко шта од кога преузима);
- потребно је ослободити се у писању свега што може личити на »малициозност« и »омаловажавање« оних са којима се стручно спори, што се може избећи и доследним титулисањем;
- потребно је ослободити се сваке тенденциозности у тексту;

- потребно је још једном темељно претрести страну литературу која говори о Другом светском рату и феномену логора;
- неопходно је учинити истраживачки напор и додатно претрести садржаје југословенских, немачких, аустријских и, евентуално, совјетских архива као и грађе које те институције у континуитету објављују (нпр. део досијеа које је сачинила УДБ-а онедавно се налазе у Архиву Србије и Историјском архиву Београда; недавно је у Архиву VII пронађено више стотина нерегистрованих фасцикли; недавно је Архив САН-у добио преко 200 кг грађе чији се један део тиче радио емисија које је објављивао српски радио из заробљеничких логора у Немачкој и Аустрији а касније и из САД; треба упоредити садржаје објављених докумената у Зборницима VII и оригинала и друго).

Мишљења смо да рукопис колеге Илића има снагу веће расправе која се може објавити и као посебно – самостално издање. Сматрамо да осетљивост теме захтева извесне дораде. И поред ових примедби и сугестија, које су дате искључиво у циљу подизања квалитета научне и стручне вредности ове студије, желимо још једном истаћи да је у питању вредан истраживачки резултат који је и у овом облику дао аргументован допринос демистификацији једне значајне и занимљиве теме из наше новије историје. Аутор је својим истраживањима, упоредном анализом и критичким односом према изворима и постојећој литератури, као и својом објективном интерпретацијом, омогућио читаоцу да и сам дође до уверења шта је истина у врло сложеној мистерији теме, која је тако дуго чекала свог историчара.« (Београд, 20. 5. 2006.)

Мишљење које је о овој Илићевој књизи написао и потписао проф. др Милан Ристовић у целини гласи:

»Рукопис који сам имао прилику да прочитам, настао је као резултат пажљивог и обимног истраживања свих аутору доступних необјављених извора домаће и стране провенијенције, као и дуге листе различитих текстова (монографија, краћих студија, чланака, расправа, мемоарске литературе, новинских чланака), који се баве ратном судбином најистакнутијих личности Српске православне цркве, патријарха Гаврила (Дожића) и епископа Николаја (Велимировића), тачније, оним делом њиховог сужањства,веденог у немачком концентрационом логору у Дахау.

Како је Српска православна црква била стављена на сам врх листе српских националних институција непријатељских према националсоцијалистичком окупационом режиму и

Пише: Момчило Зечевић
уторак, 15 јануар 2008 21:25

осовинској окупацији, она је на свим југословенским територијама од почетка априла 1941. године била изложена бруталним мерама прогона, уништавања храмова, убијању и депортацији свештенства и пастве. Немачке окупационе власти у Србији сматрале су да СПЦ представља непосредну опасност коју треба неутралисати, укључујући и хапшење патријарха Гаврила и најутицајнијег међу припадницима епископата владике Николаја Велимировића.

Њихова ратна судбина је до сада била детаљно, у више махова, истраживана, али су до данас остале упадљиве контрадикторности и неподударности података везаних за последњи период њиховог боравка под надзором немачких власти, од одвођења из Србије у јесен 1944. године до краја Другог светског рата. То је, имајући у виду и неизбежно укључивање и идеолошких и политичких разлога, који су протеклих деценија додатно компликовали и »бојили« дискусију отворену око дахауског сужањства два највиша великодостојника СПЦ, створило још једну, по количини непрецизности и контрадикторности у нашој новијој историји (и историографији) конфузну ситуацију. На тај начин је стање пуно нагађања, непроверених тврдњи, нетачности, инструментализовања и политизације погодовало да се цела ствар удаљи од онога што се, у оваквој ситуацији, наметало као потребно за њено разрешење: пажљиво, непристрасно истраживање, мотивисано пре свега потребом да се утврди историјска истина.

Један од многих парадокса, на који је у свом рукопису указао др Илић, јесте да је доста рано најуравнотеженији и најприближнији опис заточеништва патријарха Гаврила и владике Николаја у Дахау дао одличан и поуздан познавалац историје СПЦ, Ђока Слијепчевић, али је, временом на необјашњив начин, тај његов резултат све више превиђан.

Укрштајући мишљења, тврдње и резултате великог броја аутора о природи и мотивима немачких власти да донесу одлуку о пребацивању два српска црквена великодостојника у Дахау, као и њиховом положају у логору, дужини и условима заточеништва, др Илић је кроз рукопис своје књиге успео да размрси и уверљиво објасни, ослањајући се искључиво на проверене податке из извора различитог порекла, сложено клупко уплетено од свега онога што је он назвао »дахауским митом«.

Ако овом мозаику недостаје неколико каменчића за потпуну слику, разлог је само у непостојању или недоступности неких од докумената.

Пише: Момчило Зечевић
уторак, 15 јануар 2008 21:25

Ово осетљиво питање осветљено је на такав начин, да – на једној страни, уклања многе од постојећих дилема и нејасноћа, док на другој, не умањује озбиљност стања, специфичност и тежину положаја у којем су се два великодостојника СПЦ налазила током Другог светског рата, што је, без сумње, оставило дубоког трага на њихове животе.

Имајући у виду све изложено, слободан сам да изнесем мишљење, да је др Илић овом својом књигом успео да јасно осветли овај део ратне биографије патријарха СПЦ Гаврила и владике Николаја Велимировића, али и да укаже на неке од мотива који су утицали да он постане предмет спорова, замагљивања и инструментализације.

Аутору је сугерисано да изврши неке мање интервенције и појашњења у тексту. Рукопис др Илића свакако заслужује да буде објављен.«

На крају желим да истакнем да је у објављеној књизи аутор уважио највећи део рецензентских примедби и сугестија, али је исто тако остао при неким својим »тврдим« ставовима и закључцима, на шта је као научни радник и писац имао право. О извесним дигресијама и пропустима у књизи, које су на тај начин, упркос сугестијама рецензената остале, може се рећи да нису угрозиле целину истраживачког резултата и да су оставиле разлог за стручни и научни дијалог.